

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
І ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 34.05

І. О. КРЕСІНА

О. В. КРЕСІН

**ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ НАРОДУ
ЯК ПІДСТАВИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ***

Розглянуто становлення поняття «народ» в європейській політико-правовій думці та міжнародному праві, систематизуються елементи визначення народу в актах міжнародного права, в тому числі через соціальний і територіальний зміст цього поняття, характеристики (ознаки) народу, співвідно-

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

© КРЕСІН Олексій Веніамінович – доктор юридичних наук, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, завідувач Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена на виконання наукового проекту Національної академії наук України «Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності держави: світовий досвід і Україна»

шення народу та інших соціальних і політичних феноменів, розглянуто категорії народів. На основі здійсненого дослідження автори формують власне визначення народу в міжнародному праві.

Ключові слова: народ, нація, держава, корінний народ, національно-визвольний рух, народ несамоврядної території, національна територія народу, народний суверенітет.

Кресина И.А., Кресин А.В. Вопрос об определении народа как основания государственного строительства в международном праве

Рассмотрено становление понятия «народ» в европейской политико-правовой мысли и международном праве, систематизируются элементы определения народа в актах международного права, в том числе через социальный и территориальный смысл этого понятия, характеристики (признаки) народа, соотношение народа и других социальных и политических феноменов, рассмотрены категории народов. На основе проведенного исследования авторы формулируют собственное определение народа в международном праве.

Ключевые слова: народ, нация, государство, коренной народ, национально-освободительное движение, народ самоуправляющейся территории, национальная территория народа, народный суверенитет.

Kresina Iryna, Kresin Oleksiy. The question of defining the people as a ground of state-building in international law

The article deals with the formation of the concept of "people" in European political and legal thought and international law, systematized elements of the definition of the people in acts of international law, including through social and territorial meaning of the term, characteristics (features) of the people, correlation of the people and other social and political phenomena (nation, extraterritorial groups (racial, ethnic, linguistic, religious minorities), indigenous peoples, State). Categories of peoples in international law are considered (people-nation, peoples of non-self-governing and trust territories, including nations that are fighting for the exercise of their right to self-determination and independence, peoples, whose territories have distinct constitutional legal status in domestic law, indigenous peoples). On the basis of the study authors articulate own definition of people in international law.

Key words: *people, nation, state, indigenous people, national liberation movement, people of non-self-governing territory, national territory of the people, popular sovereignty.*

Поняття «народ» є одним з ключових понять для цілої низки суспільних наук – правознавства, політології, соціології та ін. Попри відмінності у підходах до його визначення всі вони визнають народ одним з основних суб'єктів суспільних відносин¹. Але ми зосередимося на пошуку виключно позитивно-правових ознак визначення народу, його характеристик, типів, дієздатності та правоздатності в міжнародному праві – у контексті визначення підстав створення та існування сучасних держав.

I. Становлення поняття «народ» у міжнародному праві. Концепція народу як суб'єкта публічного (пізніше – конституційного) права і міжнародного права почала розвиватися в Європі під впливом Реформації та дістала відображення найповніше в ідеях народного суверенітету, права народу на опір тиранічній владі й про публічний і міжсоціальний (поряд з міждержавним) характер міжнародного права. Європейські, в тому числі українські, мислителі XVI – XVIII ст. розробили ідею вільного народу, що має право на самовизначення і є суб'єктом конституційного та міжнародного права². На практиці це відображалося, зокрема, у вимозі, реалізованій у низці держав раннього Нового часу, щодо ратифікації міжнародних договорів станово-представницькими органами. А згідно з Вестфальськими договорами 1648 р. сукупності особисто вільних станів німецьких держав стали об'єктами і, з обмеженими правами, суб'єктами міжнародного права, отримали можливість укладати міжнародні договори³.

Ключові акти, пов'язані з проголошенням незалежності США і Французькою революцією, відобразили ідею народного суверенітету і народу як загальносоціального і територіального суб'єкта, що охоплює все населення держави чи групи взаємопов'язаних держав і має право на зміну форми правління, яка не забезпечує дотримання державою прав людини. При цьому народ і нація здебільшого вва-

жалися тотожними поняттями. Водночас припускалося, що в основі формування народів у додержавну епоху лежить етнічна, мовна, культурна належність, але при створенні держави визначальною є воля всього населення в межах певної території творити єдине політичне ціле, уклавши суспільний договір⁴. У 1795 р. Конвентом Французької республіки розглядався, але не був прийнятий, один з перших у світі проектів кодифікованого акту про права, обов'язки і відносини народів – «Декларація про право народів», що передбачав невідчужуваний суверенітет народу та його території, міжнародну правосуб'єктність народу, невтручання у справи народу, право народу визначати конституційний лад держави та ін.⁵

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. у Центральній та Східній Європі поширилося розуміння народу-нації як об'єктивного феномена, історично сформованої етнокультурної спільноти⁶. Для Західної Європи та американських держав залишалася характерною суб'єктивна, соціально-вольова теорія народу, що співвідноситься з поняттям народного суверенітету. Починаючи з часів наполеонівських воєн при зміні статусу територій у Західній Європі широко використовувався принцип волевиявлення народів (приєднання Ніцци і Савойї до Франції у 1860, Іонічних островів до Греції у 1862 та ін.). Питання про міжнародно-правове визнання прав народів було поставлене у зв'язку з ідеєю права народів (націй) на самовизначення на Берлінському конгресі 1878 р. і згодом постійно актуалізувалося ліберальними і соціалістичними рухами.

Держави – учасниці Першої світової війни, виходячи з різних політичних мотивів, підтримали самовизначення народів у колоніях та на території Австро-Угорської, Російської, Німецької, Британської й Османської імперій (першим – президент США В. Вільсон у 1916 р.), виокремлюючи внутрішнє і зовнішнє самовизначення народу, але при цьому чітко не вирізняючи етнічне і загальносоціальне розуміння народу, а також народ, націю і національні меншини. Таке ж право було проголошене у Рішенні Українського національного конгресу 1917 р., а також, разом з принципами рівності та суверенітету народів, у 1917 р. II З'їздом Рад, у Декларації прав

народів Росії та інших документах більшовицького уряду. Післявоєнна система мирних договорів і практика Ліги Націй щодо імперій, що розпалися, застосовували переважно етнічне розуміння народу та його прав (зокрема, договори щодо Польщі й Туреччини, справа про греко-болгарські общини 1930 р.⁷ та ін.), але щодо західноєвропейських держав застосовувалося політико-територіальне розуміння народу та його права на самовизначення (наприклад, справа про належність Аландських островів 1920 р.).

Під час Другої світової війни фашистська Німеччина, Польща і СРСР, зокрема у випадку з поділом Судетів, приєднанням Австрії у 1938 р., Західної України та Західної Білорусі у 1939 р., Північної Буковини і Буджаку в 1940 р. підтримували етнічне розуміння народу, але з використанням елементів волевиявлення всього населення певної території. США і Британська імперія уклали Атлантичну хартію 1941 р., в якій одним з принципів післявоєнного устрою світу визнавалося зовнішнє і внутрішнє самовизначення народів на засадах демократичного волевиявлення, право народів на суверенітет, у тому числі визначення засад конституційного ладу держав. Згодом до Атлантичної хартії приєдналися десять країн, у тому числі СРСР, а її положення було затверджено Декларацією Об'єднаних Націй 1942 р.

Сучасне міжнародне право, і насамперед у рамках ООН та її спеціалізованих установ, послідовно визнає і розвиває міжнародну суб'єктність і права народів. Поняття, статус і права народу розглядаються в актах універсального міжнародного права ООН, її спеціалізованих установ, інших універсальних інструментах, актах регіональних міжнародних організацій, рішеннях міжнародних судових органів, звичаєвих нормах міжнародного права, авторитетних доктринальних матеріалах, а також двосторонніх міждержавних угодах і рішеннях національних верховних і конституційних судів щодо тлумачення норм міжнародного права.

II. Визначення народу. У міжнародному праві не дається вичерпне визначення народу. Але народ визначається через його соціальний і територіальний зміст, характеристики і функції,

співвідношення з іншими категоріями (нація, держава, населення, національні меншини, корінні народи).

1. Соціальний і територіальний зміст. Новий зміст поняття «народ» у сучасному міжнародному праві було витворено у дискусіях під час створення ООН. У Меморандумі Секретаріату до Координаційного комітету щодо проекту Статуту ООН народ було визначено як групу людей, що може становити, а може й не становити націю і державу. Підкомітет I/1/A комітету I/I при обговоренні проекту Статуту ООН чітко і одноголосно наголосив на загально-соціальному і територіальному розумінні поняття «народ»⁸.

У Статуті ООН слово «народи» вжито як позначення всього **населення** держави або іншої територіально визначеної одиниці – несамоверхньої території або стратегічного району в її межах (преамбула, ст. 55, 73, 75, 76, 82, 83). Таке ж розуміння терміна дається у Загальній декларації прав людини (преамбула, ст. 21), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., резолюціях ГА ООН «Право народів і націй на само-визначення» 1952 р., «Участь тубільних мешканців підопічних територій в роботі Ради з опіки» 1952 р., «Досягнення підопічними територіями самоврядування чи незалежності» 1952 р., «Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам» 1960 р., «Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно з Статутом ООН» 1970 р., «Декларація про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав» 1981 р., № 567 1952 р., 1535 (XV) 1960 р., 1539 (XV) 1960 р., 1541 (XV) 1960 р., 1542 (XV) 1960 р., 1803 (XVII) 1962 р., 1654 (XVI) 1961 р., 1810 (XVII) 1962 р., 1956 (XVIII) 1963 р., 1970 (XVIII) 1963 р., 2105 (XX) 1965 р., 2189 (XXI) 1966 р., 2326 (XXII) 1967 р., 2621 (XXV) 1970 р., Підсумковому документі Всесвітньої конференції з прав людини 1993 р. (Віденська декларація і програма дій, схвалена резолюцією ГА ООН), Декларації принципів міжнародного культурного співро-

бітництва (ЮНЕСКО) 1966 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р., Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 р., Африканській хартії прав людини і народів 1981 р. та ін.

Слово «народ» у багатьох актах вживається поряд з «населенням» визначеної території як синонім. У Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р. вказується на включення до поняття народу населення незалежно від «раси, релігії чи кольору шкіри», а у Декларації про расу і расові забобони 1978 р. – незалежно від расової належності. У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. визначається, що в межах держав та країн, населення яких має однаковий статус і права, а державна влада представляє все населення на всій території, існує лише один неподільний народ (національна єдність).

Пов'язаність народу і **території** підкреслюється у Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., де проголошено право народів на розпорядження їх природними багатствами і ресурсами (розвинено у резолюції ГА ООН «Невід'ємний суверенітет щодо природних ресурсів» 1962 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р., Арабській хартії прав людини 1994 р.), вказується на «цілісність національної території» («національну єдність і територіальну цілісність» - у резолюції № 1654 (XVI) 1961 р.) народу. В Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. було встановлено окремих і відмінний статус колонії чи іншої несамоверхньої території та її народу від статусу метрополії та її населення в межах території держави.

2. Характеристики (ознаки) народу. Вперше питання про характеристики (ознаки) народу було поставлене у резолюції ГА ООН № 567 1952 р.: вказується, що для народу характерний певний ступінь спільності «у расі, мові чи релігії, або культурній традиції, інтересах чи сподіваннях». У Резолюції ГА ООН № 1541 (XV) 1960 р.

визначальними первинними критеріями виділення територій колоніального типу і залежних народів названі: відокремлене географічне розташування, етнічні та (чи) культурні відмінності; похідними критеріями: несамоврядність і керованість іншою країною, «адміністративний, політичний, юридичний, економічний чи історичний характер території», що впливає на «взаємозв'язок між державою-метрополією і відповідною територією»; у межах держав виділено країну-метрополію та колоніальні (несамоврядні) території (також у ст. 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.). На основі цих критеріїв та інформації від держав починаючи з 1961 р. складався перелік колоніальних країн і народів. У Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва ЮНЕСКО 1966 р. невід'ємними ознаками народу названі самобутність культури, свій спосіб життя і звичаї. У Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. властивістю кожного народу названо «національну самобутність». У Програмі дій з метою повного здійснення Декларації про надання незалежності колоніальним державам і народам 1970 р. характеристиками народу названі цілісність, соціальна, політична і культурна єдність. У Декларації про расу і расові заборони 1978 р. характеристиками народу названо самобутність культури і цінностей.

У резолюціях ГА ООН № 2105 (XX) 1965 р., 2326 (XXII) 1967 р., 2621 (XXV) 1970 р. вказувалося на важливість такої характеристики народу, як стабільність населення у його зв'язку з територією (недопущення штучно стимульованої масової імміграції, переміщення, депортації і переселень).

У висновку МС ООН щодо Західної Сахари 1975 р., консультативному висновку МС ООН щодо Косово 2010 р., рішенні Між-Американської комісії з прав людини у справі сегменту населення Нікарагуа міскітського походження 1983 р., висновках Міжнародної конференції щодо Югославії 1991 – 1992 рр. та її Арбітражної комісії йшлося про те, що не завжди населення певної території конститує народ, але група в межах населення народом точно не є.

Згідно з визначенням, даним Міжнародною комісією юристів у 1972 р. при аналізі конфлікту в Східному Пакистані, народ не є меншиною (мовною, расовою чи релігійною), регіональною групою, племенем, історичною нацією. МКЮ визначила неповний перелік характеристик народу: історичні, расові чи етнічні, культурні чи мовні, релігійні чи ідеологічні, географічні чи територіальні, економічні, кількісні. Але всі чи деякі з цих елементів можуть стати значущими для доведення того, що якась група конститує народ лише за наявності такого принципово важливого і невід'ємного елемента, як свідомість своєї ідентичності й воля до існування, що перетворює факт конституювання народу на політичний феномен⁹. Г.Г. Еспіель у дослідженні на замовлення Комісії з міжнародного права ООН «Право на самовизначення. Імплементация резолюцій ООН» 1978 р. означив народ як особливий тип людської спільноти, що поділяє спільне прагнення конституювати утворення, здатне функціонувати, щоби забезпечити спільне майбутнє¹⁰. А. Крістеску в дослідженні на замовлення Комісії з міжнародного права ООН «Право на самовизначення» 1981 р. (E/CN.4/Sub.2/404/Rev.1) відзначав, що народ точно визначити неможливо, але в ООН здобули визнання такі елементи цього поняття: а) це соціальна спільнота, що має чітку ідентичність та власні характеристики; б) воно передбачає зв'язок з територією, навіть якщо народ був неправомірно виселений з неї та штучно замінений іншим населенням; в) народ не слід змішувати з етнічними, релігійними чи мовними меншинами. Народ – це соціальне ціле, що може за своєю волею нині чи потенційно творити націю і державу, а також не втрачає своїх прав у власній державі¹¹.

Питання щодо визначення поняття «народ» розглядалося на міжнародній зустрічі експертів, організованій ЮНЕСКО у 1989 р., результатом якої була «Підсумкова доповідь і рекомендації» (SHS-89/CONF.602/7). Експерти вказали на нетотожність народу і населення держави, а також дійшли згоди щодо певних характеристик (але не визначення) народу: 1) група людей, що має такі спільні особливості: а) спільну історичну традицію, б) расову чи етнічну ідентичність, в) культурну гомогенність, г) мовну єдність, д) релігійну чи ідеологічну прихильність, е) територіальну пов'язаність.

ність, є) спільне економічне життя; 2) група має бути певної кількості, хоча й не обов'язково великої (наприклад, народ мікродержави), але не просто асоціацією людей у межах держави; 3) група як ціле повинна мати волю бути ідентифікованою як народ чи свідомість себе як народу – припускаючи, що групи такого ж розміру, хоча й мають згадані особливості, можуть не мати такої волі чи свідомості; 4) група повинна мати інституції чи інші засоби вираження її спільних особливостей і волі до ідентичності. При цьому ключем до визнання існування народу в міжнародному праві експерти проголосили очевидність наявності зазначених особливостей, а не відповідні прагнення певних груп¹².

У спеціальній доповіді щодо захисту прав меншин, написаній А. Ейде на основі висновків міжнародної експертної групи і схваленій на 45 сесії підкомітету з попередження дискримінації та захисту меншин Комітету з прав людини ООН у 1993 р. (резолюція 1993/43) вказувалося, що поняття «народ» відповідає не значенню слова «етнос» (окремі етнічні чи релігійні групи незалежно від того, чи вони домінують на певній території), а слову «демос» - означає все постійне населення певної території¹³.

На міждержавному (Англо-Ірландська угода 1985 р.¹⁴) і національному (Постанова Конституційного Суду Російської Федерації від 13 березня 1992 р., Рішення Верховного Суду Канади щодо Квебеку 1998 р.) рівнях було визнано, що народ може охоплювати населення не лише всієї держави, а й певної її частини.

3. Співвідношення народу та інших соціальних і політичних феноменів. А. Народ і нація. У Статуті ООН співвідношення термінів «народ», «нація» і «держави» не розкриті, але народ у соціальному відношенні визнано рівним нації (преамбула, ст. 1 і 55). Така ж характеристика цього співвідношення присутня в багатьох інших універсальних і регіональних актах міжнародного права. У резолюції № 421 ГА ООН «Проект Міжнародного пакту про права людини і заходи з його імплементації: подальша робота Комісії з прав людини» 1950 р. та деяких інших актах (резолюції ГА ООН 1803 (XVII) «Невід'ємний суверенітет щодо природних ресурсів» 1962 р., Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації

1965 р.) було визнано, що у народів і націй є окремі однакові права (право на самовизначення), але в інших актах ці поняття не змішуються (резолюція № 545 ГА ООН «Включення до Міжнародного пакту чи Міжнародних пактів з прав людини статті про право народів на самовизначення» 1952 р. та ін.). Співвідношення цих понять визначене у резолюції № 1514 ГА ООН «Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам» 1960 р. (ст. 6, 7): народ у соціальному сенсі тотожний нації у державах, де наявні національна єдність та територіальна цілісність, народний і національний суверенітет збігаються, що передбачає волю всього населення перебувати в одній державі (див. також Декларацію соціального прогресу і розвитку 1969 р.; Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 р. і Підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини 1993 р. (Віденська декларація і програма дій) вказали також на те, що в таких державах населення має однакові статус і права, а державна влада є демократично обраною і представляє волю всього населення на всій території); поняття «народ» і «нація» не збігаються у державах, де відповідні цілісність, єдність і спільна воля всього населення відсутні. Зокрема, народ і нація не збігаються у державах, що мають території колоніального типу (несамоврядні, відмінні в адміністративному, політичному, юридичному, економічному чи історичному сенсі, що є суб'єктами чи об'єктами спеціального зв'язку з країною-метрополією, який не має характеру вільного об'єднання чи злиття з незалежною державою) і де мешканці таких територій можуть становити окремі народи (див. також Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р., Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р., резолюції ГА ООН № 1541 (XV) 1960 р., 1803 (XVII) 1962 р.), а також у державах, де здійснюється расистська політика (див. також резолюції ГА ООН № 2105 (XX) 1965 р., 3314 (XXIX) 1974 р., Декларацію про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав 1981 р.).

До цього переліку можна віднести також окуповані території (Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р., Декларація про верховенство права на національному та міжнародному рівнях 2012 р., Підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини 1993 р. (Віденська декларація і програма дій)).

У низці документів (Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., резолюціях ГА ООН «Право народів і націй на само-визначення» 1952 р., «Прояви расової і національної ненависті» 1960 р., «Невід'ємний суверенітет щодо природних ресурсів» 1962 р. та ін.) щодо народу вживається прикметник «національний».

Згідно з визначенням Міжнародної комісії юристів 1972 р. народ шляхом самовизначення конституює, сам чи спільно з іншими народами, суверенну націю¹⁵. Г.Г. Еспіель у 1978 р. зазначав, що народ і нація є двома тісно пов'язаними концептами; вони можуть бути одним і тим самим (якщо народ встановив себе як держава), але вони не синонімічні¹⁶. А. Крістеску відзначав, що народ – це соціальне ціле, що може за своєю волею нині чи потенційно творити націю і державу¹⁷.

Б. Народ і екстериторіальна група. Також у 1952 р. у актах ООН з'являються ознаки співвіднесення народу з расовими, мовними та релігійними групами, що домінують у його складі (резолюції ГА ООН № 567 1952 р., 1541 (XV) 1960 р.), але ця тенденція не була сталою (її заперечують Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Декларація про расу і расові забобони 1978 р.), і не заперечувала загальносоціальної і територіальної сутності народу. У висновку МС ООН щодо Західної Сахари 1975 р., консультативному висновку МС ООН щодо Косово 2010 р., рішенні Між-Американської комісії з прав людини у справі сегменту населення Нікарагуа міскітського походження 1983 р., висновках Міжнародної конференції щодо Югославії 1991 –

1992 рр. та її Арбітражної комісії йшлося про те, що не завжди населення певної території чи етнічна група у складі населення держави, навіть якщо вона проживає компактно, конститує народ.

Міжнародна комісія юристів у 1972 р. підкреслила його нетотожність народу меншині (мовній, расовій чи релігійній), регіональній групі, племені, історичній нації; водночас вона визнала важливість для конституювання народу расових, етнічних, мовних, релігійних та інших чинників, але лише разом із свідомістю своєї ідентичності й волею до спільного існування¹⁸. А. Крістеску відзначав, що народ не слід змішувати з етнічними, релігійними чи мовними меншинами¹⁹. У «Підсумковій доповіді і рекомендаціях» міжнародної зустрічі експертів, організованої ЮНЕСКО у 1989 р., вказувалося на існування народів, розділених кордонами, що становлять меншини в кількох державах; деякі з визначених експертами особливостей народу (расова чи етнічна ідентичність, мовна єдність, релігійна прихильність) зближують це поняття з відповідними меншинами²⁰. У спеціальній доповіді щодо захисту прав меншин, написаній А. Ейде на основі висновків міжнародної експертної групи і схваленої на 45-й сесії підкомітету з попередження дискримінації та захисту меншин Комітету з прав людини ООН у 1993 р., вказувалося на нетотожність народу і етнічних чи релігійних груп, незалежно від того, чи вони домінують на певній території²¹.

В. Народ і корінний народ. Починаючи з 1952 р. у актах ООН з'являється категорія «тубільне населення», що визначається як група, частина народу, уповноважена представляти деякі його права (резолюції ГА ООН № 558 1952 р., 554 1952 р.); з 1957 р. – «корінне» або «тубільне» населення, «корінні мешканці» (Конвенція МОП № 109 про корінне та інше населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, в незалежних країнах 1957 р.; резолюції ГА ООН № 1534 (XV) 1960 р., 1535 (XV) 1960 р., 1539 (XV) 1960 р.); з 1989 р. – «корінні народи» (Конвенція МОП № 169 про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя у незалежних країнах 1989 р.). Ця група виокремлюється поряд з іммігрантами та їх нащадками (резолюції ГА ООН № 2105 (XX) 1965 р., 2189 (XXI)

1966 р., 2621 (XXV) 1970 р.) і є бенефіціаром спеціальної політики підтримки країн-метрополій (резолюція 1534 (XV) 1960 р.). Конвенція МОП № 169 1989 р. чітко проголосила, що обидва види народів не відповідають за своїми правами поняттю «народ» у міжнародному праві (ст. 1), але частина проголошених прав цих груп близька до закріплених у міжнародному праві прав народів.

Суттєво змінює співвідношення понять «народ» і «корінний народ» Декларація ООН про права корінних народів 2007 р., у якій було проголошені рівність корінних народів з усіма іншими народами (преамбула, ст. 1, 2) і деякі права, властиві народам та державам, але з визнанням верховенства прав людини і прерогатив держав.

Г. Народ та держава. Незалежно від можливості конституювання народом держави в результаті реалізації права на самовизначення міжнародне право надає народу загалом (Міжнародні пакти 1966 р., Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва ЮНЕСКО 1966 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., резолюції ГА ООН № 2621 (XXV) 1970 р., 3314 (XXIX) 1974 р., Додатковий протокол (Протокол I) 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.) або народу, представленому національно-визвольним рухом (резолюції ГА ООН № 2105 (XX) 1965 р., 2189 (XXI) 1966 р., 2621 (XXV) 1970 р.), певних прерогатив, характерних для держави.

Міжнародна правосуб'єктність народу, що представлений національно-визвольним рухом, органами квазідержавного характеру, визнається як тимчасова, перехідна до державної, а також неуніверсальна, що передбачає участь лише у правовідносинах, пов'язаних із самовизначенням (у тому числі здатність вступати у договори з державами). Зокрема, Організація визволення Палестини, що реалізує міжнародну правосуб'єктність свого народу, попри свою тривалу терористичну діяльність, визнана ООН у 1974 р., стала членом Ліги арабських держав, підтримувала зв'язки і співробітничала з Ізраїлем – державою, що контролює територію палестинського народу, міжнародними міжурядовими організаціями і державами,

стала учасницею низки універсальних міжнародних договорів і не втратила міжнародної правосуб'єктності у зв'язку із створенням Палестинської національної адміністрації у 1993 р. і одержанням останньою статусу постійного спостерігача при ООН у 2012 р. Так само єдиним і законним представником народу Намібії у 1973 р. було визнано Народну організацію Південно-Західної Африки, народу Західної Сахари – Фронт ПОЛІСАРІО22.

4. Категорії народів у міжнародному праві. У міжнародному праві виділяються чотири основні категорії народів, що відрізняються за своєю дієздатністю, правосуб'єктністю та здійсненням своїх прав: народи-нації (вільні народи), народи несамоврядних територій (колоніальні народи), народи, що мають окремий статус у конституціях держав, та корінні народи.

А. У Статуті ООН фактично виокремлено дві категорії народів: народи-нації (що мають державність, реалізують право на самовизначення) і народи несамоврядних територій або стратегічних районів у їх межах. Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р. визначає першу групу також як «**вільні народи**». Акти універсального міжнародного права, починаючи із Статуту ООН, основною ознакою таких народів проголошують постійну реалізацію ними права на самовизначення, внаслідок чого вони досягають «повного самоврядування» (резолюції ГА ООН «Право народів і націй на само-визначення» 1952 р., № 1539 (XV) 1960 р.), що передбачає «суверенні права» і «територіальну цілісність» (Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р.), вільне визначення без втручання ззовні свого політичного статусу і здійснення свого економічного, соціального і культурного розвитку (Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Заключний акт НБСЄ 1975 р.). Такі народи конституують окремі незалежні й демократичні держави (Загальна декларація прав людини, резолюція № 567 1952 р., Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Декларація соціального прогресу і розвитку 1969 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Декларація про неприпус-

тимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав 1981 р. та ін.), об'єднуються в одну державу з певною країною на засадах конституції країни чи двосторонньої угоди з отриманням рівного чи рівноцінного особливого статусу народу (як населення його території) та однакових прав усіх громадян (резолюції ГА ООН № 567 1952 р., 1541 (XV) 1960 р.), «встановлюють будь-який інший політичний статус, вільно визначений народом» (Декларація про принципи міжнародного права 1970 р.).

Б. У резолюції ГА ООН «Право народів і націй на самовизначення» 1952 р. другу категорію уточнено: **народи несамоверховних і підопічних територій**. У резолюції № 554 1952 р. присутній більш докладний перелік категорій народів, що не мають власної державності: залежні, колоніальні та напівколоніальні народи (також у резолюції № 566 ГА ООН 1952 р.). У низці документів ООН 1960 р. усі народи, що не мають державності, заснованої на реалізації їх самовизначення, визначено як «залежні» (Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам; резолюції № 1535 (XV), 1539 (XV), 1542 (XV)), а всі відповідні території узагальнено поняттям «території колоніального типу» (резолюція № 1541 (XV)). У резолюціях ГА ООН № 2105 (XX) 1965 р., № 2189 (XXI) 1966 р., № 2621 (XXV) 1970 р. та ін. усі такі народи визначено як колоніальні. Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку 1974 р. розширює цю групу: народи, що перебувають під іноземною окупацією, іноземним і колоніальним пануванням чи під гнітом апартеїду (див. також резолюцію ГА ООН № 3314 (XXIX) 1974 р., Декларацію про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав 1981 р., Додатковий протокол (Протокол I) 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р.).

У Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р. залежність народу визначається через його підкорення іноземному ярму і пануванню, а також його експлуатацію, що охоплюються поняттям «колоніалізм» (також у резолюції ГА ООН № 1541 (XV) 1960 р.). У резолюції ГА ООН № 3314 (XXIX) 1974 р. загальною характеристикою колоніальних народів названо їх насильницьке позбавлення права на самовизначення.

Критерії виділення території колоніального типу та залежного народу в межах держави представлено у резолюції ГА ООН № 1541 (XV) 1960 р. Визначальними первинними критеріями є: відокремлене географічне розташування, етнічні та (чи) культурні відмінності; похідні критерії: несамоврядність і керованість іншою країною, «адміністративний, політичний, юридичний, економічний чи історичний характер території», що впливає на «взаємозв'язок між державою-метрополією і відповідною територією».

Починаючи з 1961 р. – створення Спеціального комітету з питання про хід реалізації Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (нині – Спеціальний комітет з деколонізації) – перелік народів несамоврядних територій оновлюється, є вичерпним і нормативним. Нині до нього входять 17 територій і народів: Американське Самоа, Ангілья, Бермудські острови, Британські Віргінські острови, Віргінські острови США, Гібралтар, Гуам, Західна Сахара, Кайманові острови, Фолклендські (Мальвінські) острови, Монтсеррат, Нова Каледонія, острів Св. Єлени, острови Теркс і Кайкос, Піткern, Токелау, Французька Полінезія²³.

Низка універсальних актів міжнародного права (наприклад, резолюції ГА ООН № 2105 (XX) 1965 р., № 2189 (XXI) 1966 р., № 2621 (XXV) 1970 р., 3314 (XXIX) 1974 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., резолюція № 301 РБ ООН щодо Намібії 1971 р., Додатковий протокол (Протокол I) 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. та ін.) дають підстави виокремити в межах цієї категорії *народи, що борються за здійснення свого права на самовизначення і незалежність* (представлені національно-визвольними рухами чи ні), й відповідно припустити наявність народів, що за неї не борються.

В. Міжнародне право також визнає, хоча й не називає, третю категорію народів, території яких мають внутрішньодержавну конституційну правосуб'єктність – народів, що самоконститууються у межах частини території народів-націй на основі усвідомлення своєї особливої ідентичності, а також як населення визначених територі-

альних складових держав з неунітарним устроєм. Зокрема, було визнано тринадцять з п'ятнадцяти (окрім України і Білорусі) пострадянських держав, що не мали у складі СРСР власної міжнародно-правової суб'єктності, поділ Югославії та Чехо-Словаччини. Англо-Ірландська угода 1985 р. щодо врегулювання «ольстерської проблеми» визнала існування народу Північної Ірландії, Верховний Суд Канади у 1998 р. визнав можливість існування народу Квебеку, Конституційний Суд Російської Федерації у 1992 р. визнав, що Росія складається з низки народів; у всіх трьох випадках було визнано, хоча й із застереженнями, право цих народів на самовизначення згідно з міжнародним правом. У 2014 р. було проведено референдум щодо незалежності Шотландії.

Г. Декларація ООН про права корінних народів 2007 р. вперше визнала, хоча й із застереженнями, четверту категорію народів у міжнародному праві – **корінні народи**.

На основі здійсненого нами дослідження вважаємо за можливе **визначити народ** як: один з первинних суб'єктів міжнародного права, особливий тип людської спільноти, що охоплює все постійне населення на певним чином визначеній території (географічно, адміністративно чи політично виокремленій), має суб'єктивну єдність (сталу свідомість своєї соціальної окремішності й зв'язку з територією, особливу ідентичність і волю до її збереження і розвитку), що може спиратися на об'єктивні чинники (спільні історичну традицію, культуру, мову, економічне життя, тривалі особливості соціальної структури, расового, етнічного, конфесійного складу населення території), а також загальні для всієї спільноти інституції чи інші засоби вираження спільних особливостей, солідарності й прагнень, прагне стати окремим суспільством і здатний до самовизначення у формі волевиявлення з метою забезпечення спільного політичного розвитку (в тому числі може самостійно чи разом з іншими народами конституювати націю і державу, формувати засади конституційного ладу, обирати органи влади), є суб'єктом політичного, соціального, економічного і культурного розвитку людства і

носієм народного суверенітету (що реалізується через права народу та людини і в демократичних державах може реалізовуватися через національний та державний суверенітет).

Виходячи з сукупності цих ознак, є цілком очевидним, що, зокрема, населення жодного з окупованих Росією регіонів України (Автономної республіки Крим, міста Севастополя, окремих районів Донецької і Луганської областей) не може вважатися народом і претендувати на реалізацію притаманного народам права на внутрішнє чи зовнішнє самовизначення. Тому т.зв. волевиявлення (навіть поза кваліфікацією його реальних характеру і обставин) цих регіонів з подальшим проголошенням незалежності суперечить усім наявним принципам і нормам міжнародного права. Це створює основу для політики України щодо реінтеграції цих окупованих територій і підстави для визнання цієї політики міжнародним співтовариством.

1. Див. напр: *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз. Київ: Вища шк., 1998; *Кресіна І., Явір В.* Народ // Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2012.

2. *Кресін О.В.* Ідея нації, соціальна трихотомія і розвиток плюралістичного правового світогляду // *Правова держава.* 2015. Вип. 26; *Кресін О.В.* Кант і ідея позитивного національного права // *Правові проблеми цивілізаційного вибору України: Мат-ли круглого столу.* Одеса: Фенікс, 2014; *Кресін О.В.* Наукова і філософська революції XVI ст., Жан Боден та ідея суспільства у контексті становлення плюралістичного правового світогляду // *Порівняльно-правові дослідження.* 2014. № 2; *Кресін О.В.* Лютер і Макиавеллі: пошук виправдання, сенсу й етичної автономії соціального буття (до питання про передумови становлення плюралістичного компаративістського світогляду в праві) // *Філософія порівняльного правознавства: Зб. наук. праць / За ред. О.В. Кресіна.* Київ; Львів: Ліга-прес, 2015; *Кресін О.В.* Основні проблеми української правової та політичної думки другої половини XVII – початку XVIII ст. // *Держава і право.* Вип. 12. К., 2001.

3. *Кресін О.В.* Становлення ідеї соціального міжнародного права у XVII – на початку XIX ст. // *Ідея порівняльного міжнародного права: pro et contra: Зб. наук. праць / За ред. Ю.С. Шемшученка, О.В. Кресіна.* Київ; Львів: Ліга-прес, 2015.

4. *Кресін О.В.* Німецька філософія національного права

наприкінці XVIII — на початку XIX ст. і трансформація юридичної науки // Філософія права і загальна теорія права. 2014. № 1-2. **5.** *Мартынченко А.П.* Права народів в сучасному міжнародному праві. Київ, 1993. С. 37 – 38. **6.** *Кресін О.В.* Дискусія історичної та історико-філософської шкіл і питання про соціальні та компаративні засади права і юридичної науки // Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень: Зб. наук. праць / За ред. О.В. Кресіна, І.М. Ситара. Київ; Львів: Ліга-прес, 2015; *Кресін О.В.* Німецька філософія національного права наприкінці XVIII — на початку XIX ст. і трансформація юридичної науки // Філософія права і загальна теорія права. **7.** *The Greco-Bulgarian “communities”.* Publications of the Permanent Court of International Justice. Series B. Collection of Advisory opinions. No. 17. Leiden: Sijthoff, 1930. **8.** *Summers J.* Peoples and international law. 2nd ed. Leiden: Brill, 2014. **9.** *The events in East Pakistan, 1971.* A legal study by the Secretariat of the International Commission of Jurists. Geneva, 1972. **10.** *Hector Gros Espiel.* The Right to Self-Determination. Implementation of United Nations Resolutions. E/CN.4/Sub.2/405/Rev.I New York, 1980. (подана в підкомітет у 1978). **11.** *Cristescu A.* The Right to Self-Determination. E/CN.4/Sub.2/404/Rev. 1 (1981). **12.** *Study of the Concept of the Rights of Peoples, convened by UNESCO.* Paris 27-30 November 1989, SHS-89/CONF.602/7, para.22-23. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000851/085152eo.pdf> **13.** *Protection of minorities Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities Report submitted by Mr. Asbjørn Eide.* Commission on human rights Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities Forty-fifth session Agenda item 17. E/CN.4/Sub.2/1993/34 (10 August 1993). **14.** *Кочарян Виген.* Право на самоопределение в современном международном праве Partsch K.J. Fundamental Principles of Human Rights: Self-Determination, Equality and Non-Discrimination // International Dimensions of Human Rights, Paris, 1982. **15.** *The events in East Pakistan, 1971.* A legal study by the Secretariat of the International Commission of Jurists. Geneva, 1972. **16.** *Hector Gros Espiel.* The Right to Self-Determination. Implementation of United Nations Resolutions. E/CN.4/Sub.2/405/Rev.I New York, 1980. (подана в підкомітет у 1978). **17.** *Cristescu A.* Op. labor. **18.** *The events in East Pakistan, 1971.* A legal study by the Secretariat of the International Commission of Jurists. Geneva, 1972. **19.** *Cristescu A.* Op. labor. **20.** *Study of the Concept of the Rights of Peoples, con-*

vened by UNESCO. Paris 27-30 November 1989, SHS-89/CONF.602/7, para. 22-23. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000851/085152eo.pdf>

21. *Protection of minorities* Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities Report submitted by Mr. Asbjørn Eide. Commission on human rights Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities Forty-fifth session Agenda item 17. E/CN.4/Sub.2/1993/34 (10 August 1993). **22.** *Баймуратов М.О.* Міжнародне публічне право. Харків: Одіссей, 2008; *Міжнародне публічне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич*; ред.: В. М. Репецький; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ: Знання, 2012. **23.** *Несамоуправляющиеся территории // Сайт Специального комитета ООН по деколонизации.* URL: <http://www.un.org/ru/decolonization/non-selfgovterritories.shtml>

Kresina Iryna, Kresin Oleksiy. The question of defining the people as a ground of state-building in international law

The article deals with the formation of the concept of "people" in European political and legal thought and international law, systematized elements of the definition of the people in acts of international law, including through social and territorial meaning of the term, characteristics (features) of the people, correlation of the people and other social and political phenomena (nation, extraterritorial groups (racial, ethnic, linguistic, religious minorities), indigenous peoples, State). Categories of peoples in international law are considered (people-nation, peoples of non-self-governing and trust territories, including nations that are fighting for the exercise of their right to self-determination and independence, peoples, whose territories have distinct constitutional legal status in domestic law, indigenous peoples). On the basis of the study authors articulate own definition of people in international law – as one of the primary subjects of international law, a special type of human community that covers all permanent population of the defined territory (geographically, administratively or politically singled out), has a subjective unity (constant consciousness of its social difference and connection to the territory, a special identity and desire for its preservation and development), which may be based on objective factors (common historical tradition, culture, language, economic life, constant social structure features, racial, ethnic, confessional composition of the territory population)

and also common to all community institutions or other means of expression common features, solidarity and aspirations, aims to become a separate society and capable of self-determination in the form of will expression in order to provide a common political development (in particular can independently or together with other peoples constitute the nation and the state, form foundations of the constitutional order, elect authorities), is subject of political, social, economic and cultural development of mankind and the bearer of popular sovereignty (which is realized through the right of people and the human and in democratic states can be implemented through national and state sovereignty).

Keywords: people, nation, state, indigenous people, national liberation movement, people of non-self-governing territory, national territory of the people, popular sovereignty.

УДК 340.114:342.71

І. Д. СОФІНСЬКА

ПРАВО НА ВЛАДУ В ПАРАДИГМІ ГРОМАДЯНСТВА США: ALIAM VITAM, ALIO MORES

Розкривається політико-правова доктрина громадянства, сутність, правова природа та основні способи його набуття у Сполучених Штатах Америки. Особливу увагу автор звертає на сутність громадянства за народженням у контексті ст. 2 ч. 1 п. 5 Конституції США 1787 р. щодо особи, яка може бути обраною Президентом США. Aliam vitam, alio mores – як кажуть інше життя – інші цінності. На основі аналізу траєкторії релевантного законодавства США та судової практики Верховного суду США автор доходить висновку, що громадянство залишається не лише постійним реальним

© СОФІНСЬКА Ірина Дмитрівна — кандидат юридичних наук, докторант кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права Національного університету «Львівська Політехніка»